

YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ VE BURSA

Editör: Doç. Dr. Nilüfer Alkan Günay

BURSA

OSMANGAZİ BELEDİYESİ YAYINLARI

Ulubatlı Hasan Bulvarı No: 6 Santral Garaj / Bursa

Tel: 0.224.444 16 01 Faks: 0.0224.270 70 63

www.osmangazi-bld.gov.tr

Yavuz Sultan Selim Dönemi ve Bursa

Editör:

Doç. Dr. Nilüfer Alkan Günay

Yayın Kurulu:

Prof.Dr. Özer Ergenç

Prof.Dr. Yusuf Oğuzoğlu

Prof.Dr. İlhan Genç

Proje Koordinatörü:

Kenan Kır

Osmangazi Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü

Proje Basım Koordinatörü:

Gülşah Cebelli Öncel

Osmangazi Belediyesi Basım Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürü

Organizasyon Sorumlusu:

Mehmet Uzun

Osmangazi Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü

ISBN 978-975-2406-08-7

1. Basım Nisan 2018

Kapak Resmi:

Yavuz Sultan Selim'in minyatürü (Lokmân bin Hüseyin el-Urmevî,

Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâilil-Osmâniyye, AETrh 1216)

Kapak minyatürünü temin eden Melek Gençboyacı Hanımefendiye teşekkür ederiz.

Kapak / İç Düzen:

Gaye Kitabevi

Baskı: Renkvizyon Matbaacılık A.Ş.

Sertifika No: 31558

YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ VE BURSA

Editör:

Doç. Dr. Nilüfer Alkan Günay

Yayın Kurulu:

Prof.Dr. Özer Ergenç
Prof.Dr. Yusuf Oğuzoğlu
Prof.Dr. İlhan Genç

Gaye Kitabevi

BURSA 2018

İKİNCİ BÖLÜM:
YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ SİYASAL OLAYLAR 149

Mukaddes Emanetler ve Osmanlı
Sultanlarının Halifeliği Sorunu 151

Yusuf Oğuzoğlu

Yavuz Sultan Selim'in Deniz Politikaları ve İmparatorluk
Donanmasının Kurulması 163

İdris Bostan

1513 ve 1517 Tarihli Osmanlı Venedik Ahidnameleri 179

Ahmet Aksın

Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisî ve Kürtler 195

Orhan Kılıç

Malatya, Divriği ve Darende Sancaklarının I. Selim Devri
Tahrîri (1519) 223

Ersin Gülsoy

Muslihuddîn Muhammed Lârî'nin *Mir'atü'l-Edvâr ve Mirkâtü'l-*
Ahbâr Adlı Eserinde Sultan Selim Han 270

Sadettin Eğri

Yavuz Sultan Selim'in Mirası: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e
Haremeyn ve Kutsal Emanetler 287

Burcu Kurt

Hândmir'in *Habîbü's-Siyer* Adlı
Eserinde Yavuz Sultan Selim İmajı 301

Ali Ertuğrul

Havâli-i Mübâreke-i Hicâziyye'yi Muhafaza Etmek: Şam-Medine
Hac Yolunun Güvenliğini Sağlamada Âsâkir-i Avniyye Alayları
325

İsmail Yaşayanlar

Yavuz Sultan Dönemi Osmanlı Devleti'nin Orta Asya Politikası:
1402'den 1520'ye Değişen Politik Konum 350

Habibe Karayel Külünk

Yavuz Sultan Selim Döneminde Sikke Basılan Şehirler 365

Asuman Türkmen

Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisî ve Kürtler

Orhan Kılıç*

Giriş

Osmanlı dönemi öncesinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu coğrafyasında Memlûklu, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin üst hâkimiyeti görülür. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun batı kısımları yani o zamanki Şam coğrafyasının kuzey kısımları Memlûklu tesir sahası içinde olup mahalli beylerin idaresinde idi. Bu mahalli beyler ise bölgeye hâkim gücün idaresi altında yaşıyorlardı. Maraş merkezli Malatya ve Ayıntab havalisini de içine alan Dulkadir Beyliği'nin Osmanlı etkisi hissedilinceye kadar Memlûklu tesir sahası içinde olduğu söylenebilir. Adana ve çevresindeki Ramazanoğlu Beyliği ise Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi öncesine kadar Memlûk üst hâkimiyetini tanımıştı.

Doğu Anadolu Bölgesi, Timur'un Anadolu seferi sırasında gelişen siyasi olaylardan etkilenen bir idari yapılanma gösterir. Timur; Diyarbekir ve Cizre'yi ele geçirmiş bu şehirlerde ciddi tahribat yapmıştır. O yıllarda Van Kalesi'ne hâkim olan Hakkâri emiri İzzeddîn Şîr'i de Van Kalesi'nde kıstırarak kaleyi tahrip etmiş, İzzeddin Şîr de Timur'un yanında hareket etmeye başlayarak Karakoyunlu Kara Yusuf'un Erciş'i geri alma teşebbüsünü engellemiştir¹. Erbil, Hısn-ı Keyf, Bitlis ve Mardin emirleri ise Timur'a bağlılıklarını sunmuşlardır. Timur'un oğlu Celâleddin Miranşah'ı bölgeye vali olarak tayin etmesi burada yaşayan halkı rahatsız etmiş fırsat buldukça Timur'a karşı isyan etmişlerdir. Timurlular da bu isyanları kanlı bir

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Elazığ, e-posta: okilic60@gmail.com

¹ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, C. 1, TTK yay., Ankara, 1984, s. 59.

şekilde bastırmışlardır. Anadolu'da yaşanan bu durumun benzeri İran'da da yaşanmış Bağdat'tan Tebriz'e dönen Timur'un ordusu yol boyunca İran coğrafyasında yaşayan Kürtler'in saldırısına uğramıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin 15. yüzyılda Akkoyunlu ve Karakoyunlu hâkimiyeti altında kaldığı görülür. Bu bölgedeki mahalli beyler de bu iki gücün üstünlük mücadelesi arasında bocalamış, birini tercih etmeleri durumunda diğerinin tehdidine ve saldırısına maruz kalmıştı².

I. Bayezid'in 1399 yılında Memlûk nüfuz sahasına inmesi ve kısa süreli de olsa Malatya, Elbistan, Darende, Divriği ve Behisni'yi ele geçirmesi Osmanlılar'ın Fırat Nehri'ne kadar uzandığı ilk faaliyetler olarak kabul edilebilir. Ancak Ankara Savaşı'ndan sonra yaşanan iç karışıklıklar nedeniyle Osmanlılar'ın Anadolu birliğini sağlama teşebbüsleri içerisinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu gündemlerine gelmemiştir. Zaten Ankara Savaşı öncesi bölgeye gelen Timur da bölgeyi Akkoyunlu Kara Yülük Bey'e vermiştir. Daha sonraki süreçte Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın topraklarını Fırat havalisinden Maverâünnehr'e kadar uzatması ve Orta Anadolu'yu da nüfuz sahasına dahil etme konusunda birtakım ittifakların içerisine girmesi, Fatih Sultan Mehmed'i bu yüzyılın son çeyreğinde bir doğu seferine çıkmaya mecbur bırakmıştır³. 1473 yılında Otlukbeli'de Osmanlı-Akkoyunlu savaşı olmuştur. Bu savaşın kesin galibi olan II. Mehmed, halası Sara(y) Hatun'un oğlu olan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a Osmanlı topraklarını tehdit etmemesi telkin ve tavsiyesinde bulunarak bölgeden ayrılmıştır. Bu seferin Doğu ve Güney Doğu Anadolu'yu doğrudan Osmanlı hâkimiyetine almaktan çok Osmanlı gücünün gösterilmesi bakımından daha sembolik bir anlamı olduğu kesindir.

16. yüzyılın hemen başlarında kurulan Safevi Devleti'nin 1507 yılından itibaren Anadolu topraklarını tehdit etmesi, Memlûklu tesir sahası içinde olan ancak Dulkadir beylerinin idaresindeki Maraş ve Malatya'ya saldırması, Şii eksenli propogandalar vasıtasıyla Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'ndeki halkı kendi saflarına çekmesi, Antalya ve çevresinde Şahkulu Baba Tekeli isyanı ve 1511'te Tokat'a kadar gelen Safevi kuvvetlerinin özellikle de Nur Ali Halife vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ni tehdit etmesi, bu konunun üzerine şiddetli bir şekilde gidilmesi gibi bir anlayışın yerleşmesine sebep olmuştur. Nitekim o sıralarda Trabzon sancakbeyi olan şehzade Selim'in, babası

² Bekir Biçer, *Kürtler*, Çizgi yay., Konya, Mayıs 2014, s. 194, 197-198.

³ B. Biçer, *Kürtler*, s. 199.

II. Bayezid'in ortaya çıkan Şii eksenli Safevi tehlikesi ile yeteri kadar ilgilenmediği gerekçesiyle Karadeniz'in kuzeyinden Trakya'ya gelerek babası ile savaşmasının temel gerekçesi böyle formüle edilmişti. II. Bayezid'in oğulları arasında babalarının ölümünden sonra yaşanacak bir taht mücadelesinin sonucunda bir şehzadenin tahta geçmesi, diğerlerinin kanun gereği ölmesi anlamına geliyordu. Taht mücadelesini kaybetmek istemeyen Selim'in babasına karşı gelerek sağlığında onun yerine Osmanlı padişahı olmak istemesi için Safevi ve Şii propagandasının önünü almak iyi ve kabul edilebilir bir gerekçe idi.

Safeviler'in Anadolu'daki ilk harekâtları sırasında bölgedeki yerel unsurların bir arada veya müstakil olarak Safeviler'e karşı çıkmadıkları görülür. Bu sebeple 1514 yılına kadar Safeviler'in Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki birçok merkezi doğrudan idareleri altına alıp kendi tayin ettikleri komutanların veya itaat eden beylerin idaresine verdikleri görülür. Mesela, Diyarbakir'i ele geçiren Emir Bey Elbistan'a giderek Şah İsmail'e itaatini sunmuştur. Bu süreçte Mardin, Harput, Diyarbakir, Silvan, Hasankeyf, Çemişgezek, Eğil, Palu, Çermik ve Çapakçur Safevi valileri tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla Çaldıran Savaşı'na doğru giden yaklaşık on yıllık süreçte Safeviler'in Maraş'tan Bağdad'a kadar bölgeyi hâkimiyeti altına aldıkları söylenebilir⁴.

I. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı İdaresine Girmesi ve İlk İdari Düzenlemeler

1512 yılında babasını tahttan indirerek Osmanlı sultanı olan I. Selim'in ilk işi mecburen Safevi meselesine yönelmek olmuştur. Çünkü alışılmamış bir şekilde bir Osmanlı padişahı sağ iken oğlu tarafından tahttan indirilmiş, bu icraat Safeviler ile yeteri kadar mücadele edilmediği gibi kabul edilebilir bir gerekçeye dayandırılmıştı.

Yapılan hazırlıkların ardından çıkılan sefer sonucunda Çaldıran'da Osmanlı ordusu ile Safevi ordusunun 23 Ağustos 1514 tarihinde yaptığı savaş kati bir şekilde Osmanlılar tarafından kazanılınca Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun siyasi ve idari tarihi için yeni bir sürece girilmiş oldu. Bölgedeki mahalli beyler ise Timur, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi dönemlerinde olduğu gibi yine büyük güce itaat ederek bu güce bağlı olmayı tercih ettikleri için "bekle gör" politikası uygulamışlardır. Savaş sırasında Palu Bey'i

⁴ B. Biçer, *Kürtler*, s. 199-200.

Cimşit Bey'in dışındaki hiçbir mahalli beyin Osmanlı ordusu ile sefere gitmediği ve bir anlamda gelişecek şartlara göre pozisyon almayı bekledikleri anlaşılmaktadır. Cemşit Bey Palu Kalesi'ni Safeviler'e kısa bir süre teslim etmiş ancak daha sonra kaleye geri alarak Karaman'a kadar giderek padişaha bağlılığını sunmuştur⁵. Şeref Han, *Emir Şeref ve Kürdistan hükümdarları* diye hitab ettiği beylerin bir kısmının Osmanlı saflarında yer aldığını söylese de⁶ bu husus net değildir. Çünkü bu beylerin büyük bir kısmının ancak savaştan sonra Yavuz Sultan Selim'e itaatlerin sundukları malumdur⁷. Hatta Osmanlılar'ın bölgede olmadığı zamanlarda, önce Akkoyunlu sonra Safevi itaatine girmiş olan Çemişgezek beyi Rüstem Bey, savaşta Safevi ordusunun içinde yer almıştı⁸. Yavuz Sultan Selim'in savaştan sonra Tebriz üzerine yürüdüğü sırada yolda Merend'e bağlı Yam denilen yerde Yavuz Sultan Selim'e ulaşan Rüstem Bey bağlılığını sunmak istemişse de bu itaati Selim tarafından kabul edilmemiş ve kendisi ile birlikte ailesinin ileri gelenlerinden 40 kişinin öldürülmesini emretmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Rüstem Bey'i öldürmesinin sebebi sadece Çaldıran Savaşı sırasındaki takındığı tavır ve tercihi ile ilgili değildir. Akkoyunlu ümerasından olup sefer sırasında Yavuz Sultan Selim'in yanında olan Ferruhsad Bey, Fatih Sultan Selim'in Otlukbeli seferi sırasında Kemah üzerine yürüdüğü sırada kale muhafızının kaleyi Osmanlılar'a teslim etmeyi istemesine rağmen bu duruma Rüstem Bey'in müdahil olarak onu bu fikrinden caydırdığı ve engel olduğunu Yavuz'a söylemesinin de etkili olduğu söylenebilir. Yavuz Sultan Selim Rüstem Bey'i öldürttüktan sonra İstanbul'a döndüğü sırada Amasya'da iken Rüstem Bey'in oğlu Pir Hüseyin Bey sultana itaatini sunmuş ve Yavuz Sultan Selim de Çemişgezek'in idaresini ona vermişti. Bu keyfiyet, o sırada Güneydoğu Anadolu'da faaliyet gösteren Ustaclu Karahan'a karşı yürütülecek harekâta bölgedeki mahalli beylerin desteğini almaya yönelik

⁵ Hoca Saadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı yay., C. IV, Ankara, 1992, s. 250, 257; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, 4. Baskı, TTK yay, Ankara, 1983, s. 275.

⁶ Şeref Han, *Şerefname*, Arapçadan çeviren: M. Emin Bozarlan, Hasat yay., 4. Baskı, İstanbul, 1990, s. 480.

⁷ Nejat Göyünç, "Diyarbakir Beylerbeyliği'nin İlk İdârî Taksimatı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XXIII/23 (Mart 1969), s. 24.

⁸ Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, Kapı yay., İstanbul, Ağustos 2016, s. 154.

bir tedbir olarak algılanacağı gibi⁹, yerel beylerin Osmanlı Devleti'ne itaatleri konusunda padişahın kararlılığını da göstermektedir¹⁰.

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran'dan sonra Tebriz'e kadar gitmesi ve sonrasında İstanbul'a geri dönmesinden sonraki süreçte bölgede birtakım siyasi, askeri ve idari gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler ile ilgili yazılanlarda öne çıkan isim İdris-i Bitlisî'dir. Gerek savaş öncesi süreç gerekse savaştan sonraki düzenlemelerin organize edilmesinde hep İdris-i Bitlisî'nin etkin bir rolü olduğuna vurgu yapılır.

Çaldıran Savaşı'na Palu beyi Cimşid Bey Osmanlı tarafında, Çemişgezek beyi Rüstem Bey ise Safevi saflarında katılmıştı. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki yerel beylerin birçoğu savaşta doğrudan Osmanlı safında yer almadıkları gibi Safeviler'e de ihtiyatlı yaklaşmışlardır. Zaten savaş öncesi birçok bey Safeviler tarafından hapsedilmiş, yerlerine Safevi valiler tayin edilmişti. Hapse atılan nüfuzlu beyler arasında Hasankeyf beyi Melik Halil de vardı. Yerel beylerin birçoğu Sünni/Şafii oldukları için Şii itikadını faaliyetlerinin merkezine koyan Safeviler'e sıcak bakmıyorlardı. Savaş sonrasında bir kısmı hemen I. Selim'e biat etmiş, bir kısmı ise bu gelişmenin sonucunu tam olarak kestiremedikleri için kararsız kalmışlardı. Çünkü I. Selim'in bölgeden ayrılmasından sonra Şah İsmail'in muhtemel bir saldırısından çekiniyorlardı. İşte bu ortamda I. Selim Tebriz dönüşü Amasya'da bulunduğu sırada İdris-i Bitlisî'ye sonraki yılın bahar aylarında yeni bir doğu seferine çıkacağına belirten fermanlar vererek bunları Ekrâd beylerine ulaştırmasını istemişti¹¹. Böylelikle mahalli beylerin aklındaki soru işaretlerini kaldırarak Osmanlı Devleti'ne itaatleri konusunda karar almalarını kolaylaştırmıştı.

Aslında padişah Tebriz yolundayken İdris-i Bitlisî daha sonraki süreçte bölgedeki bütün Ekrâd beylerinin Osmanlı tabiliğini kabul etmesi için çalışmalara başlamıştır. Tebriz fetihnâmesi ile birlikte

⁹ Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Mazgird, Pertek ve Sağman Sancakbeyileri-Pir Hüseyin Bey Oğulları-", *OTAM*, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 2, Ankara, Ocak 1991, s. 244-245. Selâhattin Tansel, Rüstem Bey'in elli adamıyla birlikte öldürüldüğünü bunun yanısıra Yedi Çeşme denilen konak mahallinde ise kısa bir süre önce Osmanlı'ya itaat etmiş Kürt beylerinden Halid'in yüz elli adamıyla birlikte katledildiğini kaydeder. Bkz. Selâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, TTK yay., İkinci baskı, Ankara 2016, s. 83.

¹⁰ F. M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 170.

¹¹ F. M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 170.

davet mektupları veya istimalet-nâmeleri de beylere dağıtmış ve tek tek veya topluca görüşmeler yaparak 1515 yılında yapılacak ikinci doğu seferinde beylerin desteğini almaya çalışmış ve aralarındaki anlaşmazlıkların giderilmesi için uğraşmıştır. Bu ilk faaliyetler sırasında Urmiye çevresinde bulunan Emir Sarım'ın oğullarından bölgelerini Safeviler'e karşı korumalarını ve ülkelerindeki Safevi unsurları buradan çıkarmalarını istemiştir. Daha sonra Urmiye'deki beylerin Soran meliki Emir Seyyid Bey ve Baban Kürtleri tarafından himayesini sağlamış ve Şah Ali oğlu Emir Seyyid Bey'e ayrıca Erbil memleketinin zaptı için teşvikte bulunmuştur. İmadiye hâkimi Emir Seyfeddin ve oğlu Emir Hüseyin'in padişaha tabiliğini sağlamış onları Bohti beyleri izlemiştir. Bohti beyleri Urmiye'yi alıp Musul'a kadar Safeviler'e birçok saldırılar düzenlemişlerdir. Bradost aşireti beyleri Yusuf İskender Bey ve Sultan Ahmed Bey Osmanlı saflarına katılmışlar ve bu havalideki aşiretler arasındaki anlaşmazlıklar giderilmiştir. Cizre hâkimi Şah Ali Bey de Yavuz Sultan Selim'e biatini bildiren bir diğer nüfuzlu bey idi¹².

İdris-i Bitlisî yaptığı bu faaliyetler ile bir anlamda Ekrâd beylerini Osmanlı Devleti'ne itaat için hazırlamıştı. Aslında yerel beylerin Yavuz Sultan Selim'in yüksek hâkimiyetlerini tanımaktan başka bir seçenekleri de yoktu. Askeri güç bakımından Osmanlı Devleti'ne nazaran çok daha zayıf olan Safevi güçleri karşısında direnme şansı bile olmayan Kürt beylerinin Osmanlı Devleti'ne direnmeleri söz konusu bile olamazdı. Bu teşebbüslerin belki de en somut sonucu İdris-i Bitlisî'nin Siirt, Bitlis, Hasankeyf ve Hizan taraflarına gelerek 25 Ekrâd beyi ile bir toplantı yapmış olmasıdır. Bu toplantıya Şah İsmail'in elinden kurtulan Hasankeyf hâkimi Melik Halil Eyyubî, Bitlis meliki Şeref Han, Hizan meliki Emir Davud, Sason hâkimi Ali Bey, Narman hâkimi Abdül (Abdal) Bey ve İzzeddin Şîr Bey'in oğlu Emir Melik Abbas gibi önde gelen beyler de iştirak etmiştir¹³. Bu beylerin toplantısını organize eden İdris-i Bitlisî'nin kaleminden çıkan mektup bölgedeki beylerin Çaldıran Savaşı öncesi durumları ile ilgili bilgi vermenin yanı sıra savaştan sonra takıncakları tavır ve aldıkları kararı da içeriyordu¹⁴. Bu mektupta; Ekrâd

¹² N. Göyünç, "Diyarbakir Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı", s. 23-24.

¹³ F. M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 171.

¹⁴ İdris-i Bidlisî, *Selim Şah-Nâme*, Hazırlayan: Hicabi Kırılangoç, Hece yay., Ankara, Eylül 2016, s. 313; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri 3. Kitap Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri*, Fey Vakfı yay., İstanbul, 1991, s. 205-206.

beylerinin çeşitli aşiretler halinde ve geniş bir coğrafyada birbirlerine uzak bir şekilde yaşadıkları vurgulanıyordu. Safeviler'in kurulmasından Çaldıran Savaşı'na kadar geçen 14 yıllık süreçte çeşitli baskı ve zulümlere uğradıkları, ancak Şiilikten yüz çevirip, Sünni-Şafii mezhebini icra ettiklerini ve hutbelerinde artık Osmanlı sultanının ismini zikrettiklerini belirten Ekrâd beyleri, Safeviler'in zulmünden kurtulmak için Osmanlı yardımına muhtaç olduklarını ve tek başlarına asla onlara mukavemet edemeyeceklerini söylüyorlardı. Bu mektupta özellikle vurguladıkları bir diğer husus ise içlerinden bir beyin bir diğerinden üstün olmadığı ve bu sebeple sadece Ekrâd beylerinin idari alanlarından müteşekkil bir vilayetin tesisini uygun bulmayıp bir Osmanlı idarecisinin emri ve yönetimi altında teşkilatlanmayı uygun görecektir.

İdris-i Bitlisî Ekrâd beylerinin durumları hakkında kendisine;

Vücudumuzda düşmana karşı savaşacak güç yoktur... Ne gücümüz kudretimiz ne de savaşacak hâlimiz var, türlü belalardan ne huzurumuz ne de sabrımız kaldı... Nusretin sığınağı olan sancaklarda başımıza koruyucu bir grup göndersin. Eğer Sultan'ın lütfü din ve mülk fırkasının gamını çekmeye yönelmezse düşman bizim kökümüzü temelimizi kazır. Feryadımız ayyuka çıkar...¹⁵

dediklerini kaydeder. Bu ifadelerden Ekrâd beylerinin kendi başlarına Safevilerle savaşmak bir yana, mukavemet güçlerinin bile olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu gelişmelerin ardından 1515 yılında yapılan bir dizi harekât sonucunda başını Bıyıklı Mehmed Paşa'nın çektiği bir sefer organizasyonu ve Ekrâd beylerinin de kısmi katkısıyla bölgedeki Safevi unsurları tamamen temizlenmiştir. Eylül 1515 'de Diyarbekir Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve 4 Kasım 1515'te Diyarbekir beylerbeyliğine Bıyıklı Mehmed Paşa'nın atanması ile Diyarbekir Vilayeti de resmen kurulmuştur¹⁶. 1516 Mayıs ayı ortalarında Bıyıklı Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin Mardin yakınlarında bölgede kalan Safeviler'i kesin bir yenilgiye uğratması sonucu bölgede Osmanlı hâkimiyeti kesin olarak sağlanmış, son muharebede Safevi komutanlarından Karahan Bey de öldürülmüştü¹⁷. Ka-

¹⁵ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-Nâme*, s. 316-317.

¹⁶ N. Göyünç, "Diyarbekir Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı", s. 24-25.

¹⁷ N. Göyünç, "Diyarbekir Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı", s. 25; F. M.

rahan Bey'in öldüğü ve Dede Kargın Ovası'nda yapılan savaşta, Osmanlı merkezi ve eyalet kuvvetlerinin yanı sıra Ekrâd beyleri de yaklaşık 4000 kişilik bir kuvvetle bu savaşa destek vermiştir. Bunlara ilaveten Kapıkulu ve Karaman askeri ile birlikte Bıyıklı Mehmed Paşa'nın maiyetindeki askerler 5000 civarındaki düzenli birliklerden oluşmuştur. Bu savaşta Ekrâd beylerini İdris-i Bitlisî sevk ve idare etmiştir. Hasankeyf hâkimi Mekik Halil, Sason hâkimi Muhammed Bey, Bohti Bekir Bey, Eğil hâkimi Kasım Bey, Merdisi Şah Ali Bey, Emir Satım'ın oğlu Kasım Bey ve Süleymanî Nasır Bey'i sağ yanına, Bitlis hâkimi Şeref Bey, Hizan hâkimi Davud Bey, Süleymanî Şah Veled Bey, Atakî Ahmed Bey, Hacukî Sultan Ahmed ve kardeşi İsfahan Bey'i sol yanına yerleştirmişti. İdris-i Bitlisî bu savaşta kendine de önemli bir pay çıkararak sol kolda yaptığı önemli bir hamle ile bir bozgunu önlediğini yazar¹⁸.

İdris-i Bitlisî'nin Diyarbekir'in fethini bildiren mektubuna cevaben kendisine 18-27 Kasım 1515 (Evasıt-ı Şevvâl 921) tarihinde gönderilen nâme-i hümayunda, Diyarbekir beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa'ya nişân-ı şerifle mu'anven boş ahkâm kâğıtları gönderildiği bunların kendisi tarafından doldurularak aralarındaki silsile-i meratibe dikkat edilerek sancak verilmesi uygun görülen beylere gönderilmesi istenmiştir. Bu boş ahkâm kâğıtlarının (beyaz) 30 adet olduğu 22'sinin berat, 1'inin beylerbeyi beratı geriye kalan 7 tanesinin ise istimalet-nâme olduğu belirtilir. Her ne kadar beratlar isimsiz olarak gönderilmişse de hangi beye berat, hangi beye istimaletnâme verildiği, sancaklarının isimleri, elkabları, inamları ve raiyetlerinin tafsilatlı bir şekilde yazılıp gönderilmesi de emredilmiş ve bunların kayıtlarının merkezde bulunması gerektiğinin altı çizilmişti¹⁹.

İdris-i Bitlisî, Yavuz Sultan Selim'in beylerin gönlünü hoş tutmak ve onları onurlandırmak için 25 yük tam ayar altın, 500 hilat ve 17 sancak gönderdiğini bundan ayrı olarak Diyarbekir beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa'ya sayısız dirhemler ve kendisine de birtakım hediyeler gönderdiğini kaydeder²⁰.

Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 190-193. Nejat Göyünç bu savaşın 1517 yılında gerçekleştiğini kaydeder.

¹⁸ F. M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 191-193; Selâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, TTK yay., 2. Baskı, Ankara, 2016, s. 106.

¹⁹ İdris-i Bidlisî, *Selim Şah-Nâme*, s. 340-341.

²⁰ İdris-i Bidlisî, *Selim Şah-Nâme*, s. 340.

Bu boş beratlar, İdris-i Bidlîsî ve Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından Osmanlı itaatini kabul eden ve Diyarbakır'ın ele geçirilmesinde katkıları olduğu kabul edilen mahalli beylere dağıtılmıştır. Bu uygulama ile Osmanlı sancak tevcihi ve tasarrufu uygulamasına yeni bir usul gelmiştir. Bu tevcih şekli klasik sancak tevcihi ve tasarrufundan farklı olarak sancakbeyliğinin irsi olarak bey ailelerinin tekelinde kalmasını içeriyordu. Bu sistem ilerde daha net olarak kendini gösterecek *ocaklık* sistemin ilk uygulaması olarak addedilebilir. Osmanlı merkezi yönetimi bu irsi beylere buldukları sancakların sancakbeyliğini bırakmış ancak kendi içerisinde de iki ayrı gruba ayırmıştı. Daha sonraki uygulamalara bakıldığında istimalet-nâme suretiyle verilen 7 sancağın ocaklık sancaklar içinde olan ancak tahrir yapılmayan *hükümet* sancakları, diğerlerinin ise *yurtluk-ocaklık* sancakları karşıladığı söylenebilir.

Ocaklık sancakların (yurtluk-ocaklık ve hükümet) idari statüleri tam olarak anlaşılmadığı veya anlaşılmak istenmediği için bu sancakların idari bakımdan özerk hatta bağımsız oldukları konusunda değerlendirmeler yapılmıştır. Kürdistan tabiri konusunda referans olarak gösterilen birçok kaynakta bile yurtluk-ocaklık sancaklar ile hükümet sancakların statüsü maalesef anlaşılammıştır. Mesela, Muhammed Emin Zeki Beg, hükümet sancakları doğrudan sultana bağlı olarak ifade etmiş, yurtluk-ocaklıkları ise Kürt emirlerin idaresinde beyliğin veraset yoluyla babadan oğula geçtiği bağımsız idari birimler olarak tanımlamıştır. Bu tanımlama ile ciddi bir kavramsal hata yapmıştır. Aslında, yurtluk-ocaklık sancaklar tahrir tabi tutulduğu için daha merkezi, hükümetler ise tahrir yapılmadığı için kısmen daha imtiyazlı bir statüye sahipti. Yurtluk-ocaklık sancak sayısının hükümetlerden daha fazla olması sebebiyle, bağımsız diye nitelendirilen alanı siyasi ve ideolojik endişelerle, fakat bilimsel olmayan bir yaklaşımla genişletmeye çalıştığı anlaşılmaktadır²¹. Benzer bir yaklaşımla, tahrir yapılan yurtluk-ocaklık sancaklarda toplanan vergilerin bir kısmının *maktu* olarak hazineye aktarılması, bir kısmının beylerbeyi hasları içerisine dahil edilmesi ve bir kısmının ise ilgili sancağın beyine *has* olarak verilmesini, merkezi otoritenin gelirlerini beyler ile paylaşımı olarak yorumlamak ve buradan Osmanlı Devleti ile yerel beylerin adeta eşit şartlara haiz bir ittifak

²¹ Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nûbihar yay., Türkçeye çevirenler: Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak, Şükrü Aslan, Üçüncü Baskı, İstanbul, 2011, s. 169-170.

içinde olduğu sonucunu çıkarmak zorlama bir değerlendirmedir²². Böylesi bir yoruma dayanak olarak yurtluk-ocaklık sancaklardan biri olan Tercil hasılatının Tercil beyine 102.120 akçelik bir has gelirin tevcihini göstermek ancak dirlik sisteminin kurallarını anlamamakla izah edilebilir. Çünkü aynı uygulamalar tımar sisteminin uygulandığı bütün sancaklar için geçerlidir. Kaldı ki, Tercil beyine bırakılan 102.000 akçelik has miktarının en düşük gelirli bir klasik sancakbeyinin gelirin yarısından az olduğu bile gözden kaçmıştır. *Yurtluk-ocaklık ve hükümet* diye iki ayrı çeşidi olan ocaklık sancaklar üzerinde devlet otoritesi en az diğer klasik sancaklar kadar etkiliydi²³.

Osmanlı belgelerinde Kürdistan ve Ekrâd kavramının idarî manada kullanılmaya başlaması bu gelişmelerden sonra olmuştur. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan tarihsiz ancak 1515/1516-1520/1521 yılları arasındaki durumu yansıttığı anlaşılan²⁴ bir idari taksimat listesinde, Yavuz Sultan Selim tarafından Bıyıklı Mehmed Paşa'ya gönderilen boş beratların İdris-i Bitlisî vasıtasıyla kimlere dağıtıldığını görmek mümkündür. Bu listede önce Diyarbekir Vilayeti'ne bağlı klasik sancaklar yazılmış, daha sonra *Cemaat-i Kürdân*

²² İbrahim Özcoşar, "Sultan ve Mir: Osmanlı Kürt İlişkilerine Giriş", *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Editörler: İbrahim Özcoşar, Shahab Veli, Kitap Yayınevi yay., İstanbul, Aralık, 2017, s. 23.

²³ Yurtluk-Ocaklık ve hükümet sancakların idaresi ve merkezi otoritenin bu sancaklardaki etkisi üzerine geniş bilgi için bkz. Orhan Kılıç, "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Science)*, 11/1 (Ocak 2001), Elazığ, s. 257-274; Orhan Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM*, 10 (1999), Ankara, s. 119-137.

²⁴ TSMA, D. 9772, vr. 4b-5a. Nejat Göyünç, Ömer Lütfi Barkan'a atfen bu defterin 1520 tarihli olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. N. Göyünç, "Diyarbekir Beylerbeyliği'nin İlk İdari Taksimatı", s. 26. Bilgin Aydın ve Rifat Günalan ise bu defterin 1521-1522 tarihli olduğunu söylemektedirler. Bkz. Bilgin Aydın-Rifat Günalan, "Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi", *Osmanlı Araştırmaları*, 38 (2011), İSAM, s. 34. Bu defterde Diyarbekir beylerbeyi olarak (Bıyıklı) Mehmed Paşa'nın ismi zikredilmektedir. Mehmed Paşa'nın 24 Aralık 1521 tarihinde vefat ettiği (Bkz. Mehdi İlhan, "Bıyıklı Mehmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 117) ve bu tarihe kadar Diyarbekir beylerbeyliğinde kaldığı düşünülürse, defterin tarihi en geç 1521'dir. Bu tür defterlerin birer bilgi notu mahiyetinde olduğu ve adeta yarı resmi bir hüviyet taşımaları sebebiyle Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta geçmesinden hemen sonra yani 1520 yılında tanzim edildiğini ancak 1515/1516-1520/1521 yılları arası durumu yansıttığını düşünüyoruz.

başlığı altında 28 adet liva kaydedilmiştir. Bu sayı sancakbeyliği için gönderilen boş berat sayısını tam olarak karşıladığı için ilk durumu net olarak yansıtmaktadır. Bu listede, paşa sancağı olan Kara Hamid ile birlikte 8 sancak klasik Osmanlı sancağı olarak kaydedilmiştir²⁵. Bu sancakların beylerine bakıldığında, yukarıda anlatılan siyasi olaylarda isimleri geçen beyler olduğu görülecektir.

Tablo 1: Diyarbekir Vilayeti'nin İlk İdari Taksimatı (1515-1520)²⁶

Sancak (Livâ)	Bey
Klasik Sancaklar	
Kara Hamid (Paşa sancağı)	Beylerbeyi Mehmed
Kemâh	Karaçin-oğlu Ahmed Bey
Harput	Çavuş Ahmed Bey
Ruhâ	Balta-oğlu Pîrî Bey
Arabgir	İskender Bey veled-i Yularkıdı
Ergani	Yiğit Ahmed Bey
İsbir	mahlûl
Bayburd	mahlûl
Biği (Kiği)	Mehmed Bey
Cemaat-i Kürdân	
Çemişgezek	Hüseyin Bey
Hizo	Mehmed Bey
Atak	Ahmed Bey
Palu	Cemşid Bey
Süleymaniyân	Şah Veled Bey Süleymanî
Berriyecik	Tur Ali Bey Oruçlu

²⁵ Kemâh, Bayburd ve İsbir'in bu listede bulunması, defterin tarihinin vilayetin tesisinden çok kısa bir süre sonra olabileceğini akla getirmektedir. Nitekim 1516-1518 (BOA, *TT d. 60*) ve 1518 (BOA, *TT d. 64*) tarihli iki ayrı tahrir defterinde Kemâh, Bayburd ve İsbir'in Diyarbekir Vilayeti içerisinde değil Erzincan-Bayburd veya Kemâh-Bayburd Vilayeti içerisinde, İsbir'in ise Bayburd'a bağlı bir kaza olduğu gözükmektedir. Bu durum Diyarbekir beylerbeyi olarak tayin edilen Bıyıklı Mehmed Paşa'nın daha önce Erzincan taraflarında bulunmuş olması ile açıklanmaktadır bkz. İsmet Miroğlu, *Kemâh Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, TTK yay., Ankara, 1990, s. 17-19; N. Göyünç, "Diyarbekir Beylerbeyliği'nin İlk İdari Taksimatı", s. 34.

²⁶ Ömer Lütü Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 15, No: 1-4, Ekim 1953-Temmuz 1954, İstanbul, 1955, s. 306-307; Göyünç, "Diyarbekir Beylerbeyliği'nin İlk İdarî Taksimatı", s. 26-28.

Egil	Kasım Bey
Çermük	Şah Ali Bey
Hısn-ı Keyfa	Melik Halil Bey
Cere (?)	Pîr Kaya Bey
Çapakçur	Sultan Ahmed Bey
Fusâl (?)	Hacı Bey
Hilvan	Şah Ali Bey
Bidlis	Şeref Bey
Sason	Mehmed Bey
Cezire	Mir Bedreddin
Hizân	Davud Bey
Siverek	Mîr Muzaffer-oğlu
Berdeniç	Şah Ali Bey
Hoytan	Bekir Bey Bohtî
Zeriki	Mehmed Bey
Musul	Seydî Ahmed Bey Bohtî
Cüngüş	Halil Bey
Puşâdı	Saruhan Bey
Hacûk	Sultan Ahmed Bey Hacukî
Sincâr	Feyyaz Bey
Aşiret ve Ulus	Yadigâr Bey
Genc	Isfahan Bey

Cemaat-ı Kürdân grubu içerisinde yazılan 28 sancağın bir kısmı coğrafi büyüklük ve insan sayısı bakımından sancak vasfında değillerdi. Aslında bahse konu beylerin buldukları coğrafyada 28 sancak tesis etmek coğrafi ve idari bakımdan pek de gerçekçi durmuyordu. Bazı beylere birden fazla berat verilmiş adeta aşiretleri birkaç sancağa bölünmüştü. Yukarıdaki tabloya dikkat edilirse, Şah Ali Bey'e Berdeniç, Çermük ve Hilvan sancakları, Sultan Ahmed Bey'e de Çapakçur ve Hacûki sancakları verilmişti. Bu ilk tevcihler gerçekçi olmadığı için ilerleyen zamanlarda Diyarbakir Vilayeti içindeki bu sancakların sayısında bir düşüş olacağı da gözlemlenecektir²⁷.

Bölgede yapılan 1518 tahririnde *Cemaat-i Kürdân* içinde kaydedilen Sincar, Berriyecik, Siverek, Çermük ve Çemişgezek'in tahririne

²⁷ Bu sancakların 16-17. yüzyıllardaki durumu hakkında bkz. Orhan Kılıç, "Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. Yüzyıllar)", *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler*, Editör: Orhan Kılıç, TTK yay., Ankara, 2014, s. 167-212 (metin), 295-302 (dipnotlar).

tabi tutuldukları görülmektedir²⁸. Cemaat-i Ekrâd içinde bir *liva* olarak kaydedilen Çüngüş ise tahrir defterinde klasik Osmanlı sancakları içinde bulunan Ergani Sancağı'nın bir nahiyesi durumundadır. Berdeniç'in 1525-1526'da (H. 932) Çermik'e, Hilvan'ın ise Siverek'e bağlı bir nahiye olduğu görülecektir²⁹.

Tablo 2: 1518 Tarihli Tahrir Defterine Göre Diyarbekir Vilayeti Livaları³⁰

Sancak (Livâ)	Sancakbeyi
Amid	Bıyıklı Mehmed Paşa
Mardin	-
Sincar	Bekir Bey
Berriyecik	Tur Ali Bey
Ruhâ	Pîrî Bey
Siverek	Şefkat Bey
Çermik	Şah Ali Bey
Ergani	Ahmed Bey
Harput	Ahmed Bey
Arabgir	İskender Bey
Kiğı	-
Çemişgezek	Pîr Hüseyin Bey

Diyarbekir Vilayeti'nin ilk idari taksimatını yansıtan listede bir kısım sancaklar için kullanılan *Cemaat-i Kürdân* tabiri Kanûni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında tanzim edildiği anlaşılan bir merkezî kanunnâmede, *Kürdistan*'a dönüşmüştür. Bu kanunnâmede Diyarbekir Vilayeti; *Elviye-i Vilayet-i Diyarbekir* ve *Elviye-i Vilayet-i Diyarbekir ma'a Kürdistan* diye iki farklı şekilde kaydedilmiş ve daha önce *Cemaat-i Kürdân* olarak yazılmış sancaklar bir ayrıma tabi tutulmadan vilayetin içinde kaydedilmişlerdir. Bu kanunnâmede Elviye-i Vilayet-i Diyarbekir içerisinde paşa sancağı Amid'in dışında Çemişgezek, Ergani, Harput, Biğı (Kiğı), Arabgir,

²⁸ BOA, *TT d. 64*, s. 325 vd., 347 vd., 453 vd., 505 vd., 755 vd.

²⁹ 998 Numaralı *Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) I*, Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Mutrat Yüzbaşıoğlu, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 39, Ankara, 1998, s. 21-22, 137 vd. Bahse konu defterin 50. sayfasındaki bir mukataa kaydında hicri 932 tarihi bulunmaktadır. Bu sebeple, Ekim 1525-Eylül 1526 tarihleri arasında tanzim edilmiş olduğunu düşünüyoruz.

³⁰ BA., *TT d. No: 64*, s. 1-862.

'Ane ve Hit, Musul, Ruha, Ulus (Aşair-i Ulus), Berre (Berriyecik) ve Deyr (ve) Rahba'dan müteşekkil 11 adet klasik Osmanlı sancağı bulunmaktadır³¹. Klasik sancaklar ile Ekrâd ümerasına verilen sancakların birlikte yazıldığı *Vilayet-i Diyarbekir ma'a Kürdistan* başlığı ile yazılan listede ise bu sancaklara ilave olarak Çermik, Eğil, Hısn-ı Keyf, Sincar, Siverek, Bidlis, Atak, Hizan, Zırıkı, Çermik, Gence (Genç), Çüngüş, Hâcûk, Sorân, İmadiyye, Cezire, Sason, Palu ve Çapakçur yazılmıştır³². Vilayete bağlı klasik sancakların dışında Kürdistan bağlantılı yazılan sancakların sayısı ilk tevcihata nazaran 10 adet azalarak 18'e düşmüştür.

Bundan sonraki süreçte yüzyılın son ortalarına kadar Diyarbekir Vilayeti bünyesindeki yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklar *Kürdistan* lafzı kullanılarak ifade edilmişlerdir. Ancak Kürdistan olarak ifade edilen sancaklar başlarında kalabalık sayılabilecek bir aşiret beyinin olması şartıyla böyle bir statü aldığı için sabit bir coğrafya ve müstakil bir idari üniteyi de karşılamamışlardır³³. 16. yüzyılın ortalarından sonra ise bu sancaklar Diyarbekir, Van ve Bağdad vilayetleri bünyesinde Kürdistan lafzı kullanılmadan *ocaklık* olduklarına vurgu yapılarak ve *yurtluk-ocaklık* ve *hükümet* olarak iki farklı şekilde kaydedilmişlerdir.

2. İdris-i Bitlisî, Kürtler ve Kürdistan

İdris-i Bitlisî, babası Hüsamaeddin Ali'nin katıldığı sufi-mehdici Nurbahşi tarikatının piri Seyyid Muhammed Nurbahş'ın yanında bulunmak üzere Gilan'dan geldiği İran'ın Sulakân/Rey'de 1457 yılında doğmuştur. Ailesi Bitlis kökenlidir. Bu tarikat 15. yüzyıl İran'ının en önemli tasavvufî hareketlerinden biri olup Şiilik ile sufizmin bağdaştırıldığı mehdici karakterli bir hareket idi. Seyyid Muhammed Nurbahş da Şii bir sufi idi. Babası Hüsamaeddin Ali bu

³¹ *Kanûnnâme-i Sultan Süleyman Han*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kitaplığı No: 1969, vr. 121/a.

³² *Kanûnnâme-i Sultan Süleyman Han*, vr. 118/a-b.

³³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. O. Kılıç, "Kürdistan Tabirinin...", s. s. 167-212 (metin), 295-302 (dipnotlar); Orhan Kılıç, "Osmanlı Belgelerinin Dili ve Işığında Kürdistan Kavramı", *Dünden Bugüne Uluslararası Orta Doğu Sempozyumu (Meseleler-Öngörüler-Tedbirler-Teklifler) 28-30 Mayıs 2015 Bildiriler*, Editörler: Mustafa Öztürk-Enver Çakar, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü yay., Elazığ, 2017, s. 445-460.

tarikatin önde gelen müridlerinden ve hocalarından birisidir. Bu sebeple kendisini *Hüsameddin Ali el-Bidlisî el-Nurbahşi* olarak tanıtmış bazı kaynaklar da onu *Mevlâna Şeyh Hüsameddin Nurbahşi* olarak takdim etmişlerdir³⁴.

İdris-i Bitlisî, Uzun Hasan'ın halefi Sultan Yakub'un zamanında (1478-1490) Akkoyunlu sarayında münşilik yapmış ancak Şah İsmail'in Akkoyunlu Devleti'ne son vermesinden sonra Tebriz'deki *Heşt-Behişt* sarayından bir kısım ulema ile birlikte 1502 yılında İstanbul'a gelmiştir. İdris-i Bitlisî'nin Osmanlı Devleti'ne sığınmasının temel nedenleri arasında Şah İsmail'in sert Şii politikası ve ülkede yaşanan kaos ortamı gösterilmektedir. İdris-i Bitlisî padişahın teveccühüne mazhar olmuş ve onun emriyle otuz ay içinde sekiz Osmanlı sultanının dönemini ihtiva eden ve ne gariptir ki, Tebriz'deki şahlık sarayının ismini taşıyan *Heşt-Behişt* adlı eserini yazmış ve 1506 yılında takdim etmiştir. İdris-i Bitlisî aldığı eğitimin ve sahip olduğu dünya görüşünün bir sonucu olarak hayatının sonuna kadar tasavvuf, tarih, edebiyat, tıp gibi birçok dalda eserler kaleme almış ve tercüme faaliyetinde bulunmuştur³⁵.

İdris-i Bitlisî saray içinde kendine karşı olan ve başını vezir-i azam Atik (Hadım) Ali Paşa'nın çektiği bir grup tarafından sürekli eleştirilip yazdığı eserin de yeteri kadar karşılık bulmadığı bahanesiyle bu ortamdan ayrılmak isteyip Hacc'a gitmek istemiş ancak uzun bir süre II. Bayezid'in iznini alamamıştır. Taht kavgalarının kızıştığı bir sırada padişahın bu izni çıkarabilmiş ve 1511 yılında İstanbul'dan ayrılarak Hac yolculuğuna çıkmıştır. Yolculuğa çıkmadan önce derin bir hastalık geçirdiği de anlaşılmaktadır. Bir müddet Kahire'de kalmış ve burada özellikle İbrahim Gülşenî ile istişarelerde bulunmuştur. Tekrar İstanbul'a dönmek istemeyen İdris-i Bitlisî ailesini de yanına almak istemiş ancak bu isteği karşılık bulmamıştır. Bu arada Mekke'de iken 1512-1513 yıllarında Şah İsmail ile yazıştığı ve onun tarafından kabul edilme arzusu içinde bulunduğu

³⁴ Vural Genç, "Acem'den Rum'a": *İdris-i Bidlisî'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt-Behişt'in II. Bayezid Kısmı (1481-1512)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2014, s. 28-29.

³⁵ V. Genç, *İdris-i Bidlisî'nin Hayatı*, s. 7, 328; Abdulkadir Özcan, "İdris-i Bitlisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul, 2000, s. 486; Vural Genç, "Şah ile Sultan Arasında Bir Acem Bürokratu: İdris-i Bidlisî'nin Şah İsmail'in Himayesine Girme Çabası", *Osmanlı Araştırmaları*, XLVI (2015), s. 45. Eserleri için ayrıca bkz. Mehmet Bayrakdar, *Bitlisli İdris*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1991.

görülür. Bu teşebbüsler tam da neticesini verecekken I. Selim Osmanlı tahtına çıkmış ve bir mektup göndererek İdris-i Bitlisî'yi İstanbul'a çağırmıştır. I. Selim'in İdris-i Bitlisî'nin çıkacağı doğu seferinde bölgeyi iyi bilmesinin avantajları ve deneyimlerinden faydalanmak istediği açıktır. Şah İsmail de İdris-i Bitlisî'yi davet etmiş ancak Mekke'ye giden elçi ve mektubun ardından İdris-i Bitlisî yeniden İstanbul'a dönmüştür³⁶.

Bundan sonraki süreçte özellikle de Çaldıran Savaşı ve sonrasındaki gelişmelerde İdris-i Bitlisî'nin adı hep ön planda olmuş ve tabiri caiz ise Doğu meselelerinde adeta Yavuz Sultan Selim'in danışmanı olmuştur. Doğu Anadolu'nun Çaldıran Savaşı'ndan sonraki idari yapılanması ve bu idari yapılanmanın hangi idari kavramlar ve yöntemlerle yapılacağı İdris-i Bitlisî'nin biraz da kendi bürokratik geleceği ile beklentilerini karşılayacak bir mecrada ilerlemiştir.

Yukarıda safahatını verdiğimiz Çaldıran Savaşı öncesi ve sonrası gelişmelerden sonra Diyarbekir Vilayeti bünyesinde *Ekrâd* ve *Kürdistan* lafzı ile kategorize edilen ocaklık sancakların ihdası, Osmanlı Devleti'nin o zamana kadar idari yapılanmasında ve idari üniteleri isimlendirmede uygulamadığı bir sistemdi. Rumeli, Anadolu, Rum ve Karaman vilayetlerinin isimleri etnik ve dini bir yapılanmaya işaret etmiyordu. Diyarbekir Vilayeti bünyesi içinde olsa bile bir kısım sancakların *Kürdistan* kelimesi ile birlikte zikredilmesi Osmanlı idari sisteminde yeni bir gelişme idi. Aynı şekilde 1516-1517 Mısır seferinden sonra kurulan Arab Vilayeti'nin ismi de etnik bir kökeni işaret etmiştir. Arab Vilayeti uygulaması çok uzun sürmemiş ve yerini önce Şam, daha sonra Halep ve Şam vilayetleri almıştır. Kürdistan tabiri ise yaklaşık 30-35 yıl Diyarbekir Vilayeti bünyesindeki Ekrâd ümerasına verilen ocaklık sancakları ifade etmek için kullanılmıştır.

Bu tabirin Anadolu coğrafyasında kullanılmasının terminolojik bir alt yapısı veya geçmişinin olup olmadığı konusunda şunlar söylenebilir:

Çaldıran Savaşı öncesi bahse konu bölgenin hâkimi olan Akkoyunlular devrinde ve öncesinde sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da değil Anadolu coğrafyasının hiçbir yerinde resmen *Kürdistan* adında bir ülke, devlet veya bir coğrafya yoktur. Akkoyunlu kaynakları da Anadolu coğrafyası için Kürdistan diye anılan bir yere

³⁶ V. Genç, *İdris-i Bidlisî'nin Hayatı*, s. 165 vd.; V. Genç, "Şah ile Sultan Arasında Bir Acem Bürokrati", s. 44-57; M. Bayraktar, *Bitlisli İdris*, s. 8.

veya idari bir üniteye işaret etmezler. Dolayısıyla Akkoyunlu dönemi ile ilgili yapılan değerlendirmelerde *Kürdistan* tabirinin kullanılması, tarihi kaynaklara dayanmayan hayali ve tahmini bir yaklaşımdır³⁷. Bu bağlamda, Osmanlı öncesi dönemde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini kapsayan coğrafyanın tamamı veya bir kısmı için idari veya coğrafi bakımdan *Kürdistan* tabirinin kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Daha sonraları kullanılan bu tabir birçok araştırmacı tarafından bilerek veya dikkat edilmeden, maalesef geriye dönük olarak da kullanılmaktadır.

İdris-i Bitlisî, Yavuz Sultan Selim'e yazdığı mektuplarda bölgedeki mahalli beyler için bir ayırım yapmadan Ekrâd beyleri tabirini kullanır³⁸. İdris-i Bitlisî'nin Çaldıran Savaşı'ndan sonara 25 Ekrâd beyi ile yaptığı toplantıdan;

...Zira ki Ekrâd-ı mülûk tavâif ve akvâm ve aşâir-i muhtelifât-ıdır. Allah te'âlâ'yı birbilüb Muhammed ümmeti olduğumuzda müttefikleriz. Sâir hususda birbirimize mütâba'at mümkün değildir. Sünnetullâh böyle cârî olmuştur.³⁹

şeklinde bir sonuç çıkmıştır. Beylerin ağzından yazılan ancak İdris-i Bidlîsî'nin kaleminden çıkan cevabi mektuplarda bahse konu mahalli beylerin *Ekrâd beyleri* olarak tanımlanmasının İdris-i Bidlîsî'nin tercihi olduğu açıktır. Nitekim bu mektuba ve tabire İdris-i Bidlîsî'nin *Selim Şah-nâme*'sinde de rastlamak mümkündür. Bölgedeki Ekrâd beylerinin Osmanlı Devleti tabiyetine girmesi ile ilgili yaptığı çalışmalar hakkında bilgi verirken, *Kürdistan beyleri, melikleri ve büyükleri, Sultan'ın seçkin kulları arasına katıldılar ve bu topraklar Şam memleketlerine ilhak oldu* şeklinde bir beyanda bulunarak hem Kürdistan hem de Kürt beyleri tabirine işaret etmiştir⁴⁰.

Ekrâd beylerinin bizatihi İdris-i Bidlîsî'nin ifadesiyle, “yalnız

³⁷ Seyfettin Erşahin, “Akkoyunlu-Kürt İlişkileri”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler 09-10 Ocak 2014/Ankara*, C. 1, Editör: Orhan Kılıç, TTK yay., Ankara, 2014, s. 103.

³⁸ İdris-i Bitlisî'nin Yavuz Sultan Selim'e yazdığı mektuplar hakkında bkz. Vural Genç, “İdris-i Bitlisî'nin II. Bayezid ve I. Selim'e Mektupları”, *Osmanlı Araştırmaları*, XLVII (2016), s. 147-208; ayrıca bkz. İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-Nâme*, s. 312-313.

³⁹ Zikreden: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri* 3, s. 205-206.

⁴⁰ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-Nâme*, s. 312-313, 339. İdris-i Bidlîsî'nin bu süreçte I. Selim'e yazdığı bazı mektuplar için ayrıca bkz. V. Genç, “İdris-i Bidlîsî'nin II. Bayezid ve I. Selim'e Mektupları”, s. 147-208.

ben olayım, benden başkası olmasın” yaklaşımında bulunarak, içlerinden herhangi birisinin başlarına beylerbeyi olarak tayinini istemediklerini belirtmesine rağmen, bunu sadece Safeviler’e ve Alevi Türkmenler’e yönelik Osmanlı desteğini almak için yaptıkları ve “*geleneksel haklarından*” vazgeçmedikleri şeklinde bir yorumlama yapmanın⁴¹ güçlü bir tarihsel dayanağı yoktur. Nitekim Osmanlı Devleti’nin bölgede Safeviler’e karşı yürüttüğü askeri harekâta bu beylerin katkısının sembolik olmaktan öteye gitmediği bizzat kendilerinin ifadeleri ile sabittir. Yavuz Sultan Selim’e gönderilen mektupta tek başlarına Safeviler’e mukavemet edemeyeceklerini ve buna güçlerinin yetmediklerini beyan etmişlerdi⁴². Daha sonraki süreçte çeşitli vesilelerle Osmanlı belgelerinde bu mahalli beylere tanınan hakların mecburiyetten değil, *merhameten* verildiğine de sıkça vurgu yapılmıştır⁴³. Hoca Saadeddin de Kürt aşiretlerinin Kelime-i Tevhid’den başka hiçbir konuda anlaşamayarak sürekli olarak birbirleriyle çatışmayı bir huy edindiklerini, aralarında dayanışma bulunmadığını ve Safeviler’e direnmeye güçlerinin yetmediğini vurgulamaktadır⁴⁴. Bunun yanı sıra Ekrâd beylerinden sadece Palu beyi Cemşid Bey’in Yavuz Sultan Selim’e itaat ederek Çaldıran Savaşı’na katıldığı, diğer beylerin ise savaşa katılmayarak duruma göre vaziyet aldıklarına yukarıda işaret edilmişti. Bu sebeple, Osmanlı merkezi yönetiminin Doğu Anadolu’daki yeni idari yapılanmasında Ekrâd beylerinin siyasi ve askeri nüfuzlarından çok, İdris-i Bidlîsî’nin Yavuz Sultan Selim’in zihninde yarattığı algının daha etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Ekrâd beylerinin yeni kurulan Diyarbekir Vilayeti bünyesinde ayrı bir grup sancaklar halinde teşkilatlandırılmasının gerekçeleri ile ilgili Yavuz Sultan Selim’e gönderdiği mektupta;

...düşman durmamakta ve Kürt beylerini isyana teşvik etmektedir. Bilâd-ı Ekrâd’ın Osmanlı Devleti’ne iltihakı, İstanbul’un fethi zaferini tamamlayacak derecede ehemmiyetlidir. Zira bu bölgenin ilhakıyla, bir taraftan Irak yani Bağdad ve Basra’nın yolları, diğer taraftan da Haleb ve Şam yolları açılmış olacaktır⁴⁵

⁴¹ İ. Özcoşar, “Sultan ve Mir: Osmanlı Kürt İlişkilerine Giriş”, s. 16-17.

⁴² A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri 3*, s. 206; O. Kılıç, “Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası”, s. 170.

⁴³ BOA., *MD 149*, 96/334.

⁴⁴ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü’t-Tevarih IV*, s. 245.

⁴⁵ A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri 3*, s. 208.

şeklindeki ifadeleri Ekrâd beldeleri (şehirleri) kavramını tekrarlanmanın yanı sıra yeni ve farklı bir idari yapılanmanın gerekliliğine de vurgu yapıyordu.

İdris-i Bitlisî'nin, Ekrâd beylerine irsi yolla sürekli olarak ellerinde bulundurabilecekleri sancakları alması şüphesiz ki bu beyler arasında itibarını daha da artırmıştı. İkna kabiliyeti yüksek, güzel ve etkileyici bir üslubu olduğu açıktır. Kendisini *söz bostanının eşsiz bülbülü*⁴⁶ olarak nitelendirmesi de bundan olmalıdır. Ekrâd beylerinin idaresindeki sancaklardan müteşekkil bir vilayetin tesis edilmesi halinde Yavuz Sultan Selim'e yazdığı mektupta da açıkça ifade edildiği üzere Ekrâd beylerinden birisinin beylerbeyi olarak tayini imkânsızdı. Bu durumda Ekrâd beylerinin de ittifakla kabul edebilecekleri birisinin başlarına bey olarak kabul edebilecekleri kişi sadece İdris-i Bitlisî kalıyordu. Nitekim daha önce I. Selim'e yazdığı bir mektupta, Amid'in idaresinde Kürtler arasında nüfuz sahibi birisinin bulunması gerekeceğini belirtmişti. Hatta bir fezlekede, Ekrâd beylerinin padişahın *nusretin sığınağı olan sancaklarla başımıza koruyucu bir grup göndersin* diye talepte bulduklarını kaydeder⁴⁷. Bıyıklı Mehmed Paşa, Diyarbekir beylerbeyliğine tayin edildikten sonra da İdris-i Bitlisî'nin Ekrâd beyleri üzerindeki tesiri devam etmiş hatta bölgedeki Safevi bakiyelerinin temizlenmesi için yapılan takibat ve muharebelerde Ekrâd beylerinden oluşan kuvvetlere komuta etmişti. Osmanlı merkezi yönetimi bölgede Diyarbekir Vilayeti'nden ayrı bir idari teşkilatlanmayı geleneksel idari anlayışına uygun bulmamış olmalı ki, İdris-i Bitlisî'nin başında bulunduğu ve adı belki de "Kürdistan" olacak müstakil bir vilayeti tesis etmemişti. Diyarbekir Vilayeti bünyesinde büyük sayılabilecek sancaklar Osmanlı ümerası tarafından yönetiliyordu. Harput, Ruha (Urfa), Ergani ve Mardin gibi merkezler mahalli hanedanların idaresinde değillerdi. Buraların idaresinin de etnik kökene sürekli vurgu yapan yöneticilere bırakılması çok da akılcı değildi. Dolayısıyla İdris-i Bitlisî'nin adeta titiz bir ustalıkla kurguladığı idari sistem stratejisi kendi açısından maalesef bir mansıp alma ile neticelenmemişti. Ancak bölgedeki etkisinin de bir an önce ortadan kaldırılması gerekiyordu. Nitekim Diyarbekir beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa Ekim-Kasım 1516'da bu iki başlıktan rahatsız olduğunu belirten bir arzı sultana yazmaya mecbur olmuştur. Bu arzda;

⁴⁶ V. Genç, "İdris-i Bidlîsî'nin II. Bayezid ve I. Selim'e Mektupları", s. 148.

⁴⁷ İdrîs-i Bidîsî, *Selim Şah-Nâme*, s. 284, 317.

Mevlânâ İdris, hükümette bulunması, Kürt beyleriyle arasında olan dostluk ve o beldelerdeki halkın geneliyle sahip olduğu yakınlık ve tanışıklık yoluyla o kavmin başvurduğu ve sığındığı bir kişidir. Bu yüzden onlar ve başkaları, kendisine başvurmaktadırlar. Yüce dergâhtan art arda ona gönderilen inamlar ve iltifatlar onun itibarının artmasına neden olmuştur. Meşhurdur ki “Yüz derviş bir kilime sığar da iki hâkim bir iklimde sığmaz.” Dolayısıyla bendenize o vilayet halkının daha az ilgi gösterdiği müshahede edilmektedir. Ya kendilerini başka bir hizmete emir buyursunlar ya da bendenizi o memleketin hükümetinden af buyursunlar. Korkulur ki muhâlefet nedeniyle aniden bir olay olur da bu kulların infialine neden olur⁴⁸.

Bu gelişme üzerine, İdris-i Bitlisî'nin ifadesine göre, *akıl ve bilgi sahibi sultanın* kendisinin hizmet ve sohbetine gönlü meyilli olduğundan bir fermânla yanına çağırdığını kaydeder⁴⁹. Nitekim bu tarihten sonra İdris-i Bitlisî hiçbir göreve getirilmemiştir⁵⁰. İdris-i Bitlisî'nin Diyarbekir Vilayeti'nin yönetimi ile ilgili umduğunu bulamamasına rağmen, bu işten kolayca vazgeçmesi, Yavuz Sultan Selim'in çıkacağı yeni bir Doğu seferindeki muhtemel yeni beklentileri ile ilgili olmalıdır. Çünkü Yavuz'un çıkmayı düşündüğü Şam seferinden onu caydırmayı planlıyor; İsfahan, Luristan, Fars, Yezd ve Kaşan şehirlerinin Şam ile karşılaştırılmayacak kadar güzel şehirler olduğunu ve hamisi Sultan Yakub'un hizmetinde bulunduğu zamanlarda buraları gezip gördüğünü anlatıyordu. Muhtemeldir ki, kazanılacak ikinci İran seferinde ele geçirilecek topraklarda kendisine önemli görevler ve payeler bulacağını umuyordu⁵¹. Ancak seferin Kahire'ye yönelmesi ile birlikte Yavuz Sultan Selim'le birlikte oraya kadar gitmiş ve sonunda oradan da bir mansıp alamadan geri dönmüştü. Bazı kaynaklar Acem ve Arab kazaskerliğinin İdris-i Bitlisî'ye verildiğini kaydetmeler de⁵² *Selim Şah-Nâme*'ye zeyl yazan oğlu Ebulfazl'ın ifadesine göre, bu göreve babası değil kendisi getirilmişti⁵³. İdris-i Bitlisî'nin 1517 yılında Kahire'de bulunduğu sırada söylediği;

Rum, Şam ve Kürd ve Diyarbekir'de... Her diyarda kötülerin

⁴⁸ İdris-i Bidlisî, *Selim Şah-Nâme*, s. 355-356.

⁴⁹ İdris-i Bidlisî, *Selim Şah-Nâme*, s. 355-356.

⁵⁰ V. Genç, *İdris-i Bidlisî'nin Hayatı*, s. 288

⁵¹ V. Genç, *İdris-i Bidlisî'nin Hayatı*, s. 289.

⁵² A. Özcan, “İdris-i Bitlisî”, s. 486.

⁵³ V. Genç, *İdris-i Bidlisî'nin Hayatı*, s. 283-284.

*zulmüne müptela oldum. Dünya gözüme karardı, bedbahtlığım onların yüzündendi*⁵⁴ sözleri aslında onun hayatı boyunca yaptığı önemli bir mansıp elde etme mücadelesini her şeye rağmen kaybettiğini göstermektedir. Anlaşılan odur ki söz ustalığı pek de işe yaramamıştır.

3. İdris-i Bitlisî'nin İcraatındaki ve Yazdıklarındaki Tutarsızlıklar

İdris-i Bitlisî, Akkoyunlu sarayında önemli görevlerde bulunmuş hatta Sultan Yakub'un saltanatından beri Akkoyunlu sultanlarının münşiliğini yapmış birisi olmasına rağmen 1501 yılında bu devletin Şah İsmail tarafından yıkılmasından sonra Osmanlı Devleti'ne sığınmıştı. İdris-i Bitlisî'nin İran'ı terk etmesinin altında yatan temel sebebin Tebriz'deki Heşt-Behişt Sarayı'nın Şah İsmail ve Akkoyunlu beyleri arasında birkaç kez el değiştirmesinin getirdiği siyasi kaos ve istikrarsızlık olduğu ileri sürülür⁵⁵. Özellikle Şah İsmail'in Sünniler üzerinde şiddetli bir baskı uygulamasının İdris-i Bitlisî ile birçok ulemanın şehri terk etmesinin önemli bir gerekçesini oluşturduğunu belirtmiştik. Şah İsmail'in tahta geçmesinden hemen sonra hâkim gücün yanında yer alan İdris-i Bitlisî, Şah İsmail'e *zalim Bayındır taifesini ortadan kaldıran* kişi olarak ilahi bir misyon yüklemekte gecikmemiştir. 1512'de Mekke'de bulunduğu sırada tashih ettiği ve eklemeler yaptığı Heşt-Behişt nüshasında Şah İsmail'e yazdığı kasidesinde *Kur'an ayetlerinde İsmail'in adının geçtiği her yerde bu bendenin (İdris) adının da geçmesi Allah'ın güzel bir lütfudur* diyerek işi ilahi bir boyuta da çekmiş, hem Şah İsmail'e hem de kendisine ilahi bir misyon yüklemiştir⁵⁶.

Şah İsmail'e yazdığı şikâyetnâme türü kasidede:

Yârin kapısından uzak görmediğim bela, çekmediğim ıstırap kalmadı. Gönlüm perişan, gözlerim kan ağlamaklı. Başım senin toprağından ayrıldı, sanki canım tenimden ayrılmıştı. Eğer bir daha senin kapından ayrılırsam başımı gövdemden ayır! İdris sen canı canana son anda yetiştir! İran'ın Behrâm gibi olan serverinin kapısına iltica et ve şiir ve nesirler kaleme alarak onun duagûyı ol! Ey baht onun cömertlik çılgılığıyla uykundan uyan! Şah'ın san-

⁵⁴ V. Genç, *İdris-i Bidlisî'nin Hayatı*, s. ii.

⁵⁵ V. Genç, "Şah ile Sultan Arasında Bir Acem Bürokrati" s. 45.

⁵⁶ V. Genç, *İdris-i Bidlisî'nin Hayatı*, s. 115.

cağı her daim muzaffer olsun! Allah'ın yardımını ondan uzak olmasın⁵⁷

şeklindeki ifadeleri de İdris-i Bitlisî'nin sürekli değişen psikolojisi ve bozuk ruh halini yansıtmaları bakımından dikkate değerdir.

Mekke'de bulunduğu sırada Şah İsmail'in onu kabul ettiğini belirttiği mektubundan sonra yazdığı cevapta Şah'ı; Hz. Ali gibi civanmert, onun sıfatlarına sahip, Zülfıkar kılıcıyla Ehl-i Beyt'in hakkını Mervan'dan alan, sınırsız cömertliğe sahip bir kişi olarak nitelmiştir. *İslam'ın minberi Şah'ın adına okunan hutbe ile süslendi* ifadeleriyle de onu İslam'ın koruyucusu ve tek temsilcisi olarak gördüğünü hatta İstanbul tahtına oturmaya layık olduğunu vurgulamıştır⁵⁸.

İdris-i Bitlisî'yi bu minval üzere düşünmeye sevk eden en önemli unsurun Şah İsmail'in Anadolu'da güçlenen etkisi ve Osmanlı Devleti'nde yaşanan taht kavgaları sebebiyle güç merkezinin değişeceği yönündeki kanaati olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek. Ne gariptir ki, bu derece sitayişle bahsettiği Şah'ın Çaldıran'da aldığı ağır yenilgiden sonra benzer methiyeleri I. Selim'e yapmış hatta Ekrâd beylerinin ağzından kaleme aldığı mektupta 14 yıldır Doğu Anadolu halkının Şah İsmail'in zulmü altında olduğunu yazmıştır. 1501 yılından sonra İdris-i Bitlisî'nin fikir ve düşünce dünyasındaki bu değişimler güven telkin edecek istikrarlı bir kişiliği yansıtmamaktadır.

Çaldıran'dan sonra Osmanlı üstünlüğü iyice perçinlenip muhtemel bir Doğu seferini beklerken, Yavuz Sultan Selim'den *dünyayı fetheden padişah* olarak bahsediyordu⁵⁹.

İdris-i Bitlisî, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran'dan sonra mutlaka ikinci bir İran seferine çıkması gerektiği fikrini sadece kendi ağzıyla dillendirmemiştir. Şah İsmail'in zulmünden Horasan ve Maverâünnehr'e kaçan Hâce Molla-yi İsfahânî'nin yazdığı manzum bir mektubun da kendisi vasıtasıyla Çaldıran Savaşı'ndan sonra padişaha ulaştığından bahseder. Bu mektubun münderecatı Yavuz Sultan Selim'in zihninde yaratılmak istenen ikinci bir İran seferinin mutlak gerekliliğini çarpıcı bir şekilde yansıtmaktadır. Bu mektubun tam metni şöyledir:

Ey kutlu görünümlü elçi, bu günahkârdan Kaysere bir selam götür. De ki, ey bütün âlemin padişahı, bugün yiğitlikle tartışılmaz

⁵⁷ V. Genç, "Şah ile Sultan Arasında Bir Acem Bürokrati" s. 51.

⁵⁸ V. Genç, "Şah ile Sultan Arasında Bir Acem Bürokrati" s. 52-54.

⁵⁹ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-Nâme*, s. 314.

olan sensin.

Dinin temelini dünyaya sen yerleştirdin. Mustafa'nın şeriatını yerli yerine sen koydun.

Senin himmetinle din yenilendi, dünya senin minnet yükünün altındadır.

Şeriat mülkü yerli yerindeyse, hepsi Sultan Selim'in devleti sayesinde.

Senin korkundan Fars ve Türk titremekte, çünkü kızıl börklünün tacını başından sen attın.

Başından tacını attın ey muzaffer! Şimdi de yiğitlikle başını gövdesinden ayır.

Kızıl börk zehirli yılan gibidir. Başını ezmezsen bir fayda olmaz.

Bugün şerefli vasıflarından dolayı Allah'a ve Muhammed'e halife sensin.

Vahşi mülhit Zerdüşt'in Muhammed ashabına küfretmesini reva görür müsün?

Sen onu yiğitlikle yenmelisin. Ne var ki başını kesmeden dönüyorsun.

Eğer bir selâmete ulaşırsa kıyamet günü yakana yapışırım. Peygamber'den gelen haberle şöyle gördüm: Zülkarneyn Rum'da kayser idi.

Zülkarneyn'i nedimleri teşvik ettiler de Fars mülkünü Rum'a ekledi.

O, dünyaya iki asır padişah oldu, doğuya batıya onun hükmü egemen oldu.

Gel ey dinin yardımcısı! Putu kır da Rum tahtına Fars mülkünü ekle.

Ey İslam'ın yeni Zülkarneyn'i! Böylece devletinle doğu batı mutluluk bulsun.

Sahabeden rivayet edilen haberlerden, kâtip kitabesinde şöyle nakletmiştir:

İslam'da uzun bir çağdan sonra bir başka Zülkarneyn uzanır.

O dinperver ve dünya fatihi sensin. Sen dünyanın vadedilmiş Zülkarneynisin.

Gel alemden sıkıntıyı kaldır, yılanı öldürüp hazineyi al.

Benim bundan amacım hazine ve mal değildir; hazineden kasıt, celal sahibi Allah'ın rızasıdır.

Zülkarneyn iki asır anılmışsa, senin yüz asır ömrün ve memleketin olsun!

Ey rabbim! Kayserimiz yaşlanıncaya dek yaşasın, Zülkarneyn gibi âlemi fethetsin.

Onun adaletinin nuruyla âlem aydınlansın. Ey emin, sen mahşer

gününe dek âmin de! ⁶⁰

Bu mektup İdrîs-i Bitlîsî'nin o zamana dek kurguladığı ve İran'ın tamamen Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmesi projesini net bir şekilde ifade etmektedir. Bu sebeple bahse konu mektubun gerçekten Molla İsfahânî tarafından yazılıp yazılmadığı da şüpheli gözükmektedir.

İdris-i Bitlisî savunucusu olduğu Kürtler hakkında da maalesef aksi bir durumla karşılaştığı zaman onur kırıcı ifadelerde bulunmaktan çekinmemiştir. Kendisinin Çaldıran'dan sonra bir müddet bölgeden ayrılıp Bayburt'ta bulunan Bıyıklı Mehmed Paşa'nın yanına gittiği bir zamanda, Şah İsmail tarafından gönderilen Şii propagandistlerin bazı Kürt beyleri ve grupları üzerinde etkili olduğunu hissedince Tebriz'den gönderilen bahse konu Şii propagandistten, *cahil Kürt üzerinde nüfuz sahibi olan birisiydi* diyerek⁶¹ Kürtler için aşağılayıcı bir niteleme yapmaktan çekinmemiştir.

Ekrâd beylerinin daha tam olarak Osmanlı hâkimiyetini kabul etmedikleri zamanlarda bile onları padişahın sadık birer destekçisi olarak göstermesi de yaptığı tutarsız davranışlardan birisidir. Çünkü bu sıralarda Kürt beyleri Şah İsmail'in gönderdiği inam ve hediyeleri de almaktan geri duymuyorlar hatta karşılık bile veriyorlardı⁶².

İdris-i Bitlisî, Heşt-Behişt adlı eseri bitirme aşamasında iken kendisine verileceğini beklediği mevki ve mali vaadleri alamayacağını anlayınca II. Bayezid'den yüz çevirerek eseri tamamlamış ancak dibacesiz ve hatimesiz bir şekilde bırakmıştı⁶³. 1506'dan sonra saray içindeki hizbin kendisini bir mevkiye getirmeyeceğine kanaat getiren İdris-i Bitlisî'nin artık bu tarihten sonra kafasında Osmanlı tabiyetini sildiği ve yeniden Şah İsmail'in korumasına girerek Tebriz'e gitmenin yollarını aradığı net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu davranışı da bilgi birikimi ve ilmini aslında birtakım dünyevi ihtirasları için kullandığını düşündürmektedir.

Sonuç

Kısa sayılabilecek bir saltanat devresi geçiren Yavuz Sultan Selim bu süreç içerisinde askeri ve siyasi bakımdan ağırlıklı olarak

⁶⁰ İdrîs-i Bidlîsî, *Selim-Şah-Nâme*, s. 164-165.

⁶¹ V. Genç, *İdris-i Bidlisî'nin Hayatı*, s. 268.

⁶² V. Genç, *İdris-i Bidlisî'nin Hayatı*, s. 269.

⁶³ V. Genç, "Şah ile Sultan Arasında Bir Acem Bürokratı" s. 45.

Doğu tarafları ile ilgilenmiş ve Türk, İslam ve Dünya tarihi için sonuçları bakımından önemli olan icraatlara imza atmıştır. Osmanlı toprakları üzerindeki Safevi tehdidi 1514 Çaldıran Savaşı ile en azından kontrol altına alınmış, 1516-1517 Mısır seferi ile de Memlûk Sultanlığı'na son verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin yabancı sayılabileceği bu coğrafyada yapacağı harekâtların başarıya ulaşması için bölgeyi her bakımdan iyi tanıyan uzmanlara ihtiyacının olduğu kesindir. Bu sebeple Safevi Devleti'nin yıkılmasından sonraki süreçte İran'daki kaos ortamından çekinen bir kısım Safevi ulemasının İstanbul'a gelmesi teşvik edilmiştir. Bunlardan birisi de Akkoyunlu zamanında Tebriz'de devlet kademelerinde görev yapan ilim ehli İdris-i Bitlisî'dir.

Devrin kaynaklarının ortak kanaati, İdris-i Bitlisî'nin bir söz ustası olduğu yönündedir. Bu özelliği, Yavuz Sultan Selim tarafından kullanılmış, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Ekrâd beylerinin Osmanlı Devleti'ne itaati kısmen İdris-i Bitlisî'nin yürüttüğü diplomasi ile sağlanmıştır. Çaldıran Savaşı öncesi Safeviler'in baskısı altındaki bölgesel küçük grupların savaş sonrasındaki tereddütlü yaklaşımlarının giderilmesinde yine İdris-i Bitlisî'nin aktif bir görev yaptığı görülür.

İdris-i Bitlisî'nin Akkoyunlu zamanından itibaren sürekli olarak gücün peşinde koşması yüksek mertebeli bir mansıp elde etmek isteği ile açıklanabilir. Şah İsmail'in ilk zamanlarını geleceği için uygun görmemiş ve Osmanlı'ya sığınmıştır. II. Bayezid devrinde ne sarayda ne de taşrada önemli bir göreve getirilmeyip sadece tarihçilik vasfından istifade ile Heşt-Behişt adlı bir Osmanlı tarihi kaleme almış ancak yeterli teveccühe mazhar olmadığını düşünerek 1506 yılından itibaren tekrar İran'a döneme planları yaparak Şah İsmail ile temasta bulunmuştur. Çünkü bu yıllarda Doğu Anadolu'da Safevi etkisi iyice hissedilmiş ve güç dengesi Safevi lehine dönmüştü. 1512'de Yavuz Sultan Selim tahta geçince biraz da bir mecburiyetten İstanbul'a geri dönmüş ve Yavuz Sultan Selim'in çıkmayı planladığı Doğu seferinin bir anlamda danışmanı olmuştur. Onun savaş öncesinden çok, savaş sonrasındaki yaptıkları önemlidir. O zamana kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmı için Osmanlı resmi kayıtlarında ve literatüründe yer bulmayan *Kürdistan* kavramını yoğun bir şekilde dillendirmeye başlayan İdris-i Bitlisî'dir. Osmanlı idari taksimat kaynaklarında Yavuz Sultan Selim döneminde Diyarbakir Vilayeti içerisinde Ekrâd beylerinin idaresindeki irsi beylikleri karşılayan ve *Cemaat-i Kürdân* olarak başlayan kavramsal serüven, *Ümera-i Kürdistan*'a dönmüş ve 30-35 yıl bu kavram

kullanılmıştır. İdris-i Bitlisî'nin etnik kökene de işaret edebilecek bu isimlendirmeyi yapması ve Ekrâd beylerini Doğu sınırının vazgeçilmez unsuru olarak göstermesi, aslında kendisinin şahsi beklentileri ile doğrudan alakalı idi. Çünkü böylesi bir idari yapılanma Diyarbekir Vilayeti içinde değil de müstakil olarak gerçekleşseydi muhtemel beylerbeyi olarak kendisi atanacaktı. Bu bağlamda Ekrâd beyleri tarafından saygı duyulan birisinin bu göreve gelmesi konusunda bir algı yaratmak için epey mesai harcamıştı.

Gelişen olaylar topluca değerlendirildiğinde İdris-i Bitlisî'nin kendi geleceği için tasarladığı idari planlar tutmuş ancak kendisi bu tabloda yer alamamıştır. II. Bayezid'in özellikle de Yavuz Sultan Selim'in, onu önemli bir göreve getirmemesinin temel nedeninin çok güvendiği söz ustalığının tabiri caiz ise bir noktadan sonra başına bela olmasıdır. Nitekim bu tehlikeyi Diyarbekir beylerbeyi Biyıklı Mehmed Paşa görmüş ve iki başlı bir yönetim anlayışının sorun yaratacağını lisan-ı münasiple padişaha arz etmişti. İdris-i Bitlisî'nin belki de haddini aşarak padişaha telkin ve tavsiyelerde bulunması onun sessizce merkeze çağırılması ve takiben Yavuz Sultan Selim'le Mısır seferine gitmesi ve İstanbul'a dönüşüyle noktalanır. Onun yaklaşık 20 yıllık süreç içerisindeki fikri ve fiili manevraları güvenirliliğini yitirmesine sebep olmuştur. Hayatı boyunca Akkoyunlu, Osmanlı ve Memlûk tarihi ile ilgili eser telif etmesi ve Şah İsmail ile son anda gerçekleşmeyen bir ittifak arayışı içine girmesi de bu şekilde değerlendirilmesine sebep olmuştur.

Yavuz Sultan Selim dönemi çerçevesinde düşünüldüğünde, bu sürecin iki önemli aktörü yani Yavuz Sultan Selim ve İdris-i Bitlisî'nin olaya kendi zaviyelerinden baktıkları sonucu çıkmaktadır. Bu süreçte İdris-i Bitlisî'nin şahsi ihtiraslarını gerçekleştirmeyi, Yavuz Sultan Selim'in ise devletin menfaatleri ve bekasını düşündüğü anlaşılmaktadır. İdris-i Bitlisî için; Kürtler, Şiiler, Sünniler, Türkler, Akkoyunlular, Memluk Sultanlığı, Safeviler ve Osmanlılar arasında hiçbir fark yoktur. Bir gün sitayişle bahsettiğinden, menfaatine zarar geldiğini düşündüğü anda nefret ve aşağılayıcı bir üslupla bahsettiği durumlar oldukça fazladır. İdris-i Bitlisî'nin fikir dünyasındaki projeleri Yavuz'un aksiyon dünyasında karşılık bulmuş ancak proje sahibi sonuçta kendisi için biçtiği role gelememiştir. Bir başka ifade ile söz ustalığı, devletin yüksek menfaati ve siyasetin gerçeklerine mağlup olmuştur.

Kaynakça

1- Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA)

Tapu-Tahrir Defterleri (TT d.)

No: 60, 64.

Mühimme Defterleri (MD)

No: 149

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

D. 9772.

2- Yayımlanmış Arşiv Kaynakları

998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) I, Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 39, Ankara, 1998.

3- Kaynak Eserler

HOCA SAADETTİN EFENDİ, *Tacü't-Tevârih*, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı yay., C.-IV, Ankara, 1992.

İDRİS-İ BİDLİSÎ, *Selim Şah-Nâme*, Hazırlayan: Hicabi Kırılancı, Hece yay., Ankara, Eylül 2016.

ŞEREF HAN, *Şerefname*, Arapçadan çeviren: M. Emin Bozarslan, Hasat yay., 4. Baskı, İstanbul, 1990.

Kanûnnâme-i Sultan Süleyman Han, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kitaplığı No: 1969.

4- Araştırma/İnceleme Eserler

AKGÜNDÜZ, Ahmet; *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri 3. Kitap Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri*, Fey Vakfı yay., İstanbul, 1991.

AYDIN, Bilgin -Rifat Günalan; "Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi", *Osmanlı Araştırmaları*, 38 (2011), İSAM.

BARKAN, Ömer Lütü; "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 15, No: 1-4, Ekim 1953-Temmuz 1954, İstanbul, 1955.

BAYRAKDAR, Mehmet; *Bitlisli İdris*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1991.

BİÇER, Bekir; *Kürtler*, Çizgi yay., Konya, Mayıs 2014.

EMECEN, Feridun M.; *Yavuz Sultan Selim*, Kapı yay., İstanbul, Ağustos 2016.

ERŞAHİN, Seyfettin; "Akkoyunlu-Kürt İlişkileri", *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler 09-10 Ocak 2014/Ankara*, Editör: Orhan Kılıç, C. 1, TTK yay., Ankara, 2014.

GENÇ, Vural; "Acem'den Rum'a": *İdris-i Bidlîsî'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt-Behişt'in II. Bayezid Kısmı (1481-1512)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2014.

GENÇ, Vural; "İdris-i Bitlisî'nin II. Bayezid ve I. Selim'e Mektupları", *Osmanlı Araştırmaları*, XLVII (2016), s. 147-208.

GENÇ, Vural; "Şah ile Sultan Arasında Bir Acem Bürokrati: İdrîs-i Bidlîsî'nin

- Şah İsmail'in Himayesine Girme Çabası", *Osmanlı Araştırmaları*, XLVI (2015), İSAM, s. 44-57.
- GÖYÜNÇ, Nejat; "Diyarbakir Beylerbeyliği'nin İlk İdârî Taksimati", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XXIII/23 (Mart 1969), s. 23-34.
- İLHAN, Mehdi; "Bıyıklı Mehmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1992.
- KILIÇ, Orhan; "Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. Yüzyıllar)", *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler*, Editör: Orhan Kılıç, TTK yay., Ankara, 2014, s. 167-212 (metin), 295-302 (dipnotlar).
- KILIÇ, Orhan; "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Science)*, 11/1 (Ocak 2001), Elazığ, s. 257-274.
- KILIÇ, Orhan; "Osmanlı Belgelerinin Dili ve Işığında Kürdistan Kavramı", *Dünden Bugüne Uluslararası Orta Doğu Sempozyumu (Meseleler-Öngörüler-Tedbirler-Teklifler) 28-30 Mayıs 2015 Bildiriler*, Editörler: Mustafa Öztürk-Enver Çakar, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü yay., Elazığ, 2017, s. 445-460.
- KILIÇ, Orhan; "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM*, 10 (1999), Ankara, s. 119-137.
- MİROĞLU, İsmet; *Kemâh Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, TTK yay., Ankara, 1990.
- MUHAMMED EMİN ZEKİ BEG, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nûbihar yay., Türkçeye çevirenler: Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak, Şükrü Aslan, Üçüncü Baskı, İstanbul, 2011.
- ÖZCAN, Abdulkadir; "İdris-i Bitlisi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul, 2000.
- ÖZCOŞAR, İbrahim; "Sultan ve Mir: Osmanlı Kürt İlişkilerine Giriş", *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Editörler: İbrahim Özcoşar, Shahab Veli, Kitap Yayınevi yay., İstanbul, Aralık, 2017.
- SÜMER, Faruk; *Kara Koyunlular*, C. 1, TTK yay., Ankara, 1984.
- TANSEL, Selâhattin; *Yavuz Sultan Selim*, TTK yay., İkinci baskı, Ankara 2016.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, C. II, 4. Baskı, TTK yay., Ankara, 1983.
- ÜNAL, Mehmet Ali; "XVI. Yüzyılda Mazgird, Pertek ve Sağman Sancakbeyleri-Pir Hüseyin Bey Oğulları-", *OTAM*, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 2, Ankara, Ocak 1991.